

ВІДГУК

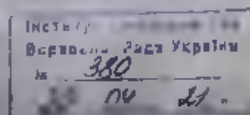
офіційного опонента на дисертацію Міхневич Людмили Володимирівни «Юридична освіта та наука в неklasичних навчальних закладах України (XIX – 30-ті рр. XX ст.)» подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дослідження обумовлюється багатьма факторами, що характеризують загальний стан рівня юридичної науки та правової освіти у країні, стан наукових досліджень у галузі теорії права, присвячених питанням формування права та розвитку його системи на території України.

Надана до спеціалізованої вченої ради дисертаційна робота Л.В. Міхневич присвячена одному із пріоритетних напрямів наукової діяльності щодо забезпечення державної діяльності в сфері юридичної освіти, формування знань про право та основні його галузі та інститути.

Темпи розвитку правничих наук багато у чому залежать від належним чином підготовленої загальнотеоретичної бази. Розробки у межах проблематики загальноправових закономірностей виявляють свій кумулятивний ефект на тлі кожної галузевої юридичної науки, де отримані теоретиками права нові знання про концепти, поняття, взаємозв'язки, відношення та низку інших конструктів живлять уявлення про зміст об'єктивної властивості права і держави в межах окремих напрямів розвитку однорідних суспільних відносин, про специфічні для них закономірності. Сукупно зі знаннями інших наук загальнотеоретична та історико-правова наука виступає для сучасного суспільства найважливішим інструментом трансформації державних та інших соціальних інститутів, адекватно природі змін суспільних відносин та відповідно до моделі взаємодії між людьми, до яких слід віднести і сферу юридичної освіти.

В означеному контексті варто схвально оцінити спробу дисертантки в межах теми своєї роботи долучитися до переосмислення природи соціальних

відносин, визначення місця жінки в системі юридичної науки та освіти, історичної детермінації змін у правовій освіті під впливом подій на території України в 1917-1920 рр., встановлення загальних засад освітньої політики публічної влади, інтеграції наукових інтересів представників різних галузей права та конвертації їх в освітній процес. Намагання України на реформувати систему юридичної освіти і науки відбувається без урахування та використання історико-правових знань, що зустрічає супротив і/або інерцію з боку представників вищих навчальних закладів та наукових установ, словільною хороні перетворення законодавства й прогрес української нації.

Спостерігається також міцний зв'язок рецензованої дисертації з науковою доктриною. Дисертанткою опрацьовано загальні роботи з історії вищої освіти та науки, зокрема й юридичної, авторами яких є: вчені класичної доби – Д. І. Багалій, М. Ф. Владимирський-Буданов, В. М. Гессен, В. С. Іконников, О. І. Маркевич, М. П. Чубинский, В. Я. Шульгін, П. Є. Казанський, Л. Й. Петражицький, С. В. Рождественський, М. І. Сухомлинов, Г. Ф. Шершеневич, радянські вчені: К. Т. Галкін, Р. Г. Еймонтова, Я. Звігальський, Т. Н. Камзолова, Г. Г. Кричевський, В. М. Куріцин, М. А. Кушнарьов, В. Р. Лейхіна-Свірська, Г. Е. Павлова, Є. В. Соболева, О. Ф. Шебанов, Г. І. Щетініна, автори-емігранти: С. О. Сірополко, С. В. Спекторський та сучасні автори: В. І. Андрейцев, П. С. Берзін, О. Л. Войно-Данчишина, Л. Г. Заблоцька, О. С. Іванов, П. М. Зипуннікова, С. В. Ківалов, В. І. Кисельов, О. М. Ковальчук, О. Л. Копиленко, В. А. Короткий, І. В. Костенко, С. М. Мельник, І. М. Мищак, О. В. Нагорнюк, Н. О. Пасічник, Е. А. Писаргова, В. В. Скопенко, В. А. Смигтіна, В. О. Томсинов, В. І. Ульяновський, І. Б. Усенко, Ю. С. Шемшученко, О. Н. Ярьмиш та ін. Представлений доробок став фундаментом для вирішення поставлених у дисертації завдань. Сукупно з вже наявними роботами надана дисертації спрямована безпосередньо на посилення загальнотеоретичної основи права. Слід зауважити, що комплексне історико-правове дослідження

правового регулювання та організаційного забезпечення системи неklasичної юридичної освіти і науки в досліджуваній період дотепер відсутнє

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана відповідно до Плану наукових досліджень і розробок Інституту законодавства Верховної Ради України у рамках наукової теми: «Стратегія розвитку законодавства України» (номер державної реєстрації № 0103U007975).

Об'єктом дослідження є суспільні відносини пов'язані з функціонуванням системи неklasичної юридичної освіти і науки на українських землях в період XIX ст. – 30-ті роки XX ст., а **предметом** - нормативно-правові основи та організаційно-правові форми освітньо-наукової діяльності неklasичних навчальних закладів на українських землях в період XIX ст. – 30-ті роки XX ст.

Об'єктом дослідження виступають ті соціально-правові явища, на пізнання яких спрямовується науковий потенціал дослідника (право, законодавство, правова освіта, правотворчість тощо). Предметом дослідження виступають ті чи інші сторони об'єкта, його елементарні складові, а також окремі процеси, пов'язані з існуванням явища (становлення, розвиток, форми реалізації, взаємодія з іншими явищами тощо). Предметом можуть бути також й такі зрізи у розумінні явища як його форма, внутрішня будова, функції, особливості прояву у різних правових реаліях.

На нашу думку, автор вірно відобразив предмет дослідження у назві дисертації, про що свідчить і відповідна побудова плану роботи, в якому розкриваються різні аспекти функціонування неklasичної юридичної освіти і науки на українських землях в період XIX ст. – 30-ті роки XX ст., резолютивні частини кожного підрозділу, а також проміжкові та кінцеві висновки по роботі.

Особливістю предмета дослідження є актуалізація уваги на здійсненні юридичної освітньо-наукової діяльності саме неklasичними навчальними закладами, що в сьогоденні умовах тісно кореспондується із питаннями реформування сучасної української юридичної освіти, визначення місця і ролі в

системі юридичної освіти різних навчальних закладів.

Визначаючи об'єкт та предмет дослідження, дисертантка встановила територіальні межі дослідження. Таким чином поза межами дослідження опинилася освітньо-наукова діяльність на українських землях, що знаходилися під владою інших сусідніх держав.

Ступінь обгрунтованості наукових положень. Наукове пізнання сутності і змісту обраної Л.В. Міхлевич наукової проблеми здійснювалося на засадах методологічного плюралізму та інтеграційного підходу, що дозволило в оптимальному співвідношенні та єдності використати широкий спектр методологічних засобів.

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становлять загальні та спеціальні методи наукового пізнання, застосування яких дало змогу цілеспрямовано та комплексно вивчити і розкрити тему дисертації та зумовлену нею проблематику методологічні підходи як: антропологічний, цивілізаційний, аксіологічний та культурологічний дозволили відтворити віддалену у часі історико-правову реальність, складовою якої є юридична освіта й наука в неklasичних навчальних закладах. Зasadничими світоглядними принципами наукового пізнання стали: об'єктивність, всебічність, історизм, комплексність. Методологічне підґрунтя дисертації склали філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціально-наукові методи. Філософською світоглядною основою дослідження став діалектичний метод, який дозволив отримати повне та об'єктивне уявлення про юридичну освіту й науку як сукупність процесів і явищ, що постійно розвивалися. Важливо, що ці явища досліджувалися в динаміці та мінливості, а особливого значення набув конструктивно-критичний підхід до оцінювання подій і процесів. Історичний та логічний методи дали можливість дослідити систему юридичної освіти та науки в неklasичних навчальних закладах в різних часових тріах та їхні сутнісні ознаки на окремих етапах розвитку (підрозділи 2.1, 3.1, 5.1). Метод системного аналізу дозволив вивчати освіту і науку як складні системні утворення, комплексно підійти до розгляду їхніх основних складових (розділи 2–6). Для

системного дослідження важливими стали й системно-структурні та структурно-функціональні методи

Порівняльний метод допоміг відшукати зв'язки правових основ освітньої та наукової діяльності досліджуваних навчальних закладів між собою та із іншими закладами, науковими установами й організаціями (розділи 2, 3, 5); виявити вплив наукової спадщини викладачів-юристів на вітчизняну юридичну науку (розділи 4, 6) та застосовувався для аналізу нормативного матеріалу. Методи аналізу і синтезу, сходження від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного були задіяні для створення термінологічного апарату (підрозділ 1.3), а також визначали напрям застосування інших загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Герменевтичний та дескриптивний методи дозволили зібрати факти для цілісного, послідовного викладу процесу зміни правового регулювання юридичної освіти та науки в досліджуваних закладах та інтерпретуючи тексти, свідомо подолати часову розірваність між авторами текстів та дослідником. Хронологічний метод використано для визначення передумов становлення, еволюції правового статусу вищих шкіл, розвитку юридичної складової освіти в суворо хронологічному порядку (розділи 2, 3, 5) та організації юридичної науки (розділи 2, 4, 6). Статистичний метод застосовано для виявлення й опрацювання джерельної бази (підрозділ 1.2) та кількісно-якісних показників освіти (розділи 2, 3, 5).

Спеціально-історичні та спеціально-юридичні методи використано у їх оптимальному співвідношенні. Історико-генетичний метод задіяно при аналізі передумов розвитку вищої юридичної освіти в ліцеях (підрозділ 2.1), на жіночих курсах (підрозділ 3.2), в професійних інститутах (підрозділи 3.3, 3.4) і формування на їх базі осередків правової освіти раннього радянського періоду (підрозділ 5.2). Історико-порівняльний метод сприяв виявленню спільних рис організаційно-правових форм освітньої роботи навчальних закладів, їх навчально-методичного комплексу, формування професорсько-викладацького складу (розділи 2, 3, 5) та спільні ознаки окремих видів наукової роботи і

співзвучність наукових пошуків учених-юристів, єдність та наступництво наукових досліджень (розділи 2, 4, 6; підрозділ 5.3). Формально-юридичний (догматичний) метод дозволив дослідити організацію юридичної освітньо-наукової діяльності відповідних закладів із точки зору їх відповідності праву, виявити та описати їхні ознаки, дослідити зміст програм викладання (розділи 2, 3, 5), розтлумачити поняття у сфері освіти та науки (підрозділ 1.3). За допомогою порівняльно-правового методу виявлено загальні закономірності і спільні ознаки у розвитку юридичної освіти і науки в окремих досліджуваних закладах (діахронне порівняння) в різні періоди їх функціонування (розділи 2, 3, 5). Суттєву роль в дослідженні відіграли юридична біографістика та просопографія, які сприяли персоніфікації дослідження, аналізу викладацького складу та створенню колективного портрету представників тогочасних наукових правових шкіл.

Новизна та достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. В процесі реалізації визначених завдань автору вдалось досягти ряд здобутків, що представляють новизну та можуть бути використані як в навчальній так і науковій діяльності для подальшого дослідження основних тенденцій правового регулювання і організаційного забезпечення системи неklasичної юридичної освіти і науки на українських землях в період XIX ст. – 30-ті роки XX ст, а також для створення правової моделі розвитку сучасного українського права і держави.

До найбільш суттєвих положень новизни слід віднести наступні:

на підставі проведеного дослідження дисертантка обґрунтувала, що що у XIX ст. у Російській імперії поряд з класичною університетською освітою була створена система неklasичної *елітарної* юридичної освіти; зроблений дисертанткою акцент на елітарності юридичної освіти актуалізує сучасну дискусію щодо місця і ролі юридичної освіти в українському суспільстві, оскільки юридична освіта хоч і користується попитом, однак, розчиняється в різноманітні навчальних закладів і стає масовою.

опрацювання історіографічних і методологічних аспектів проблеми дає можливість виявити особливості історичних етапів її наукової розробки, а саме: виокремлено три періоди: XIX ст. вона представлена ліцеями як *елітарними* державними закладами; початок XX ст. та період української революції – недержавними (громадськими та приватними) вищими жіночими курсами й професійними інститутами; ранній радянський період – правовими факультетами інститутів народного господарства та науково-дослідними кафедрами права; прослідковується процес розчилення елітарності юридичної освіти;

визначено, що у XIX ст. держава була монополістом в освітній сфері як одноосібний засновник і власник вищих шкіл, регулятор і контролер їх діяльності, основний замовник і роботодавець кваліфікованих юридичних кадрів для державного управління та судової системи, фундатор цільової спрямованості навчальних закладів, змісту та спеціалізації навчання, а отже – певного державного «стандарту» юридичної освіти;

встановлено, що вища жіноча освіта в Російській імперії залишилася приватно-громадською, а державні заклади не стали загальнодоступними для жінок. Вищі жіночі курси забезпечили якісну юридичну освіту сотням українських жінок, і хоча реалізувати себе професійно жінки-юристки змогли лише після 1917 р., здобуті ними знання формували їхні політико-правові погляди і громадську свідомість, а відтак сприяли піднесенню рівня правової освіти і вихованню інтелектуальної еліти;

сформувано висновок про окремі позитивні наслідки реформи юридичної освіти в ранній радянський період, які доцільно врахувати при вдосконаленні сучасного правового регулювання відносин у сфері освіти, зокрема: встановлення фіксованої кількості закладів, які мали право підготовки юристів; впровадження спеціалізації та диференціації професійної діяльності юристів, введення номенклатури юридичних посад; запровадження державних гарантій працевлаштування випускників.

Теоретична і практична значущість проведеного Л.В. Міхневич

дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні на підставі історико-правового та методологічного аналізу основних тенденцій правового регулювання і організаційного забезпечення системи неklasичної юридичної освіти і науки на українських землях в період XIX ст. – 30-ті роки XX ст. Сформульовано теоретичні висновки та практичні рекомендації, спрямовані на створення доктринальної основи удосконалення та трансформації сучасної системи юридичної освіти та науки в Україні.

Разом з цим, необхідно зазначити, що дане дисертаційне дослідження, як і будь-який науковий пошук, поряд з позитивними висновками та пропозиціями не позбавлене певних недоліків, що потребують уточнення та врахування під час захисту та подальших наукових досліджень Л.В. Міхневич. Зокрема:

1. Варто звернути увагу на теоретико-методологічний підхід дисертантки, згідно якого нею у підрозділі 2.1 «Розвиток законодавства в освітній сфері та нормативного забезпечення юридичної освіти і наукової юриспруденції» була визначена система державних органів управління освітою та ієрархічна мережа навчальних закладів з очолювана університетами. Підкреслено, що формування власне системи юридичної освіти та зародження галузевої юридичної науки було зумовлено суспільно-політичними процесами

Виходячи із системного підходу, система – це множина взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем та між собою, і мають мету. Авторкою наголошено, що основним замовником і роботодавцем випускників-юристів була держава, що обумовило зростання престижу таких професійних титлів та попиту на юристів. Держава встановлювала спрямованість та зміст навчання, це породжувало певну спеціалізацію підготовки чиновників і сприяло появі ліцеїв, гімназій вищих наук, вищих училищ, які мали сформувати юридично обізнаний прошарок управлінців середньої та вищої ланки з необхідними правовими знаннями і спеціальними навчками. В подальшому, на сторінках роботи автор визначає трансформацію системи юридичної освіти під впливом низки факторів

(підрозділ 3.1) та створення концептуальних основ для організації правової науки та освіти (підрозділ 5.1.). Проте, поза увагою дисертантки залишилися питання про формування державного стандарту юридичної освіти і роль держави в управлінні юридичною освітою. А такий ретроспективний аналіз мав би бути виходячи із сьогодення встановлення переліку регульованих професій, до яких віднесено і правника. Тож, який погляд дисертантки на шляхи і методи державного регулювання юридичної освіти і науки в Україні в XIX ст. – 30-тих роках XX ст.

2. Першочергово слід зазначити, що важливим з огляду на поставлені мету і завдання дисертаційного дослідження є формулювання автором підходу до права як соціального явища, його співвідношення з іншими категоріями, зокрема, політикою. Оскільки юридична освіта і наука визначалися як виключна сфера компетенції публічної влади та монополія держави виникає питання про шляхи і методи формування державної освітньої політики. Можливо слід під час прилюдного захисту розкрити зміст та сутність освітньої політики держави на різних етапах її реалізації.

3. Не піддаючи сумніву важливості охоплених дисертаційною роботою кола питань та з огляду на вже існуючий у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці доробок із вивчення правового статусу особи як явища та наукової категорії, важливим було б проведення ґрунтовнішого пізнання подано у текстах підрозділу 3.2. «Розвиток правового регулювання вищої жіночої юридичної освіти» дослідження проблем поєднання правового статусу особи із правовим статусом окремих категорій, зокрема, жінок, взаємовпливу держави і права крізь призму правового статусу жінки на різних етапах розвитку юридичної освіти. Викладення у межах розділу 3 «Трансформація системи юридичної освіти на початку XX ст. та в роки української революції» шляхів реалізації жінкою права на освіту, повалення освітніх цензів, заборон, тощо, сприяло б виявленню складових механізмів формування у жінок правової культури високого рівня, завоювання жінками гідного місця в системі юридичної науки та освіти.

4. Потребує уточнення та додаткового обґрунтування позиція, висловлена у межах розділу 5 роботи «Концепція розбудови системи юридичної освіти та науки у вищих школах радянської України (1920–1930 рр.)», щодо сутності загальноправових закономірностей реформування юридичної освіти в період становлення радянської влади на українських землях. Робота виграє б від актуалізації теоретико-правових знань на тлі концепту «принцип права» відносно основ організації системи юридичної освіти радянського періоду. Автором зазначено, що широка автономія, мінімізація втручання держави у сферу діяльності вищих навчальних закладів, демократизація вищої школи, гарантування права на освіту представникам різних соціальних груп та новаторство формували підвалини національної освітньої системи.

Більше цього, ретроспективно-правовий методологічний підхід, за умов його ширшого використання автором, дозволив би деталізувати використані правові концепти на прикладах державно-правового будівництва сучасної України, що пажливо в нинішніх умовах уніфікації правових стандартів в системі підготовки правників та посилення інших трендів підвищення якості освітнього процесу.

5. Крім того, використані автором концептуальні підходи до системи юридичної освіти та науки радянського періоду (підрозділ 5.1.) вимагають теоретичних підходів до проблеми правотворення. Аналіз результатів нормотворчої діяльності радянських органів довів слушність прийняття Кодексу законів про народну освіту УСРР. Варто було б провести співвідношення із сучасними реаліями та виявити проблеми і перспективи кодифікації сучасного освітнього законодавства. Тому звісно певні концептуальні пропозиції (програмного характеру чи ін.) відносно змін чинного законодавства додали б роботі більшої вагомості у сфері правотворення, а не тільки правозастосування. Це також розширило б емпіричну базу за рахунок законодавчих актів.

Ці та інші зауваження хоча і потребують пояснень авторки під час

захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді, проте, в цілому, не впливають на високу оцінку проведеного дисертаційного дослідження і не перешкоджають оцінити його як завершену наукову роботу, яка вирізняється науковою новизною, а котрій вирішена актуальна наукова проблема, що полягає у розв'язанні концептуальних питань форм освітньо-наукової діяльності неklasичних навчальних закладів на українських землях в період XIX ст. – 30-ті роки XX ст.

Положення та висновки дисертаційного дослідження є новими, науково обгрунтованими та достовірними.

Дисертація та автореферат вирізняється чітким формулюванням думок, що свідчить про відповідний професійний рівень та наукову спроможність дисертанта. Зміст роботи, перелік наукових публікацій доводять наукову зрілість, володіння здобувачем методологією і методикою дослідницької роботи

Загалом, висновки, узагальнення та практичні рекомендації, наведені у дисертації Л.В. Міхнович, мають як теоретичне, так і практичне значення у сферах теорії та історії права, юридичної освіти, правотворчої діяльності

Основні теоретичні положення, висновки та узагальнення дисертаційного дослідження викладено в шестидесяти наукових роботах, серед яких: монографія із трьома рецензіями, що опубліковані у провідних фахових видавництвах України, сорок одна наукова стаття, а також тринадцять доповідей, оприлюднених на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Зміст дисертації відповідає спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, за якою вона подається до захисту, а зміст автореферату є ідентичним основним положенням дисертації.

ВИСНОВОК

Таким чином, на основі вивчення дисертації та праць здобувача, необхідно зробити висновок, що дисертація Міхнович Людмили

Володимирівни на тему «Юридична освіта та наука в неklasичних навчальних закладах України (XIX – 30-ті рр. XX ст.)» с цілісним та завершеним дослідженням актуальних теоретичних та методологічних проблем сучасного правознавства, відповідає вимогам пп. 9 та 11 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року за № 567, а її автор – Міхневич Людмила Володимирівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

доктор юридичних наук, професор,
завидавач кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

В.В. Ладиченко

